

מדרש נאה לחג הסוכות

תוֹדִיעֵנִי אֲרַח חַיִּים שְׁמַחוֹת אֶת פְּנֵיךָ נְעֻמוֹת בְּיַמִּינְךָ נֶצַח: (תהלים טז יא).¹

תִּפְלֶה לְדוֹד שְׁמֵעָה ה' צְדָק הַקְּשִׁיבָה רַנְתִּי הַאֲזִינָה תִּפְלְתִי בְּלֹא שְׁפָתַי מְרָמָה: מִלְּפָנֶיךָ מִשְׁפָּטִי יֵצֵא עֵינֶיךָ תִּחְזַנָּה מִיִּשְׂרָאֵל: ... שְׁמַרְנֵי כְּאִישׁוֹן בֵּת עֵין בְּצֶל כְּנָפֶיךָ תִּסְתִּירֵנִי: ... אֲנִי בְּצֶדֶק אֶחְזָה פְּנֵיךָ אֶשְׁבְּעָה בְּהַקִּיץ תִּמְוֹנֶתְךָ: (תהלים פרק יז).²

מדרש תהלים (בובר) מזמור יז³

"מלפניך משפטי יצא". ר' לוי אמר: אמר ליה הקב"ה לדוד: על חנם עשיתי לך סנהדרין? לך ודון לפנייהם. אמר ליה דוד: ריבונו של עולם, כתבת בתורתך: "ושוחד לא תקח" (שמות כג ח), והן מתייראין ממני ליקח שוחד ולדונני.⁴ אבל אתה רצונך שתקח שוחד – "מלפניך משפטי יצא". ומנין שהקב"ה לוקח שוחד? שנאמר: "ושוחד מחיק רשע יקח" (משלי יז כג).⁵ ומה השוחד שנוטל מן הרשעים בעולם הזה? תשובה ותפלה וצדקה. לפיכך כתיב: "מלפניך משפטי יצא". אמר הקב"ה: בניי, עד ששערי תפילה פתוחין עשו תשובה, שאני לוקח שוחד בעולם הזה. אבל משאני יושב בדין לעתיד לבוא, איני לוקח שוחד, שנאמר: "לא ישא פני כל כופר ולא יאבה כי תרבה שוחד" (משלי ו לה).⁶ לפיכך אמר דוד: "תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך" (תהלים טז יא) - אלו עשרת ימי תשובה שבין ראש השנה ליום הכיפורים.⁷

¹ זה הפסוק המסיים את פרק טז "מכתם לדוד" שאנו אומרים באזכרות והספרדים גם במוצאי שבת לפני תפילת ערבית. פרק שבו "החסיד הדבק בה" מביע את אושרו ושלווה נפשו ... ומודה לה' על חלקו הטוב, כדברי הסיכום לפרק בפירוש דעת מקרא. ראה שם פסוקים נוספים המביעים רגשות אלה: "ה' מִנֵּת חֶלְקִי וְכוֹסֵי אֶתֶּה תוֹמִיךָ גּוֹרְלִי: חֶבְלִים נָפְלוּ לִי בְּנַעֲמִים אֶף נִחַלְתָּ שְׁפָרָה עָלַי: ... שְׁוִיִּתִי ה' לְנֶגְדֵי תִמְדִּי כִּי מִיַּמִּינִי בֵּל אֲמוֹט".

² פרק יז, ממנו הבאנו מספר פסוקים נבחרים מראשיתו, אמצעיתו וחתימתו, ממשיך את פרק טז. החלוקה לפרקים היא כידוע מאוחרת ונעשתה בידי הנוצרים והמדרש ודאי איננו כפוף לה. נראה להלן כיצד מתחברים פסוקים אלה לדרשה לסוכות, אולי דרשה לכל חגי חודש תשרי.

³ מדרש זה בנוי על בסיס מדרשים קדומים יותר, כמו ויקרא רבה ופסיקתא דרב כהנא, חלקם נביא בהמשך (בהערות השוליים). העדפנו מדרש זה כי דווקא כמדרש מאוחר יותר הוא מעין אסופה של מדרשים רבים ויוצר מהם רצף קריאה מיוחד. לפיכך, מומלץ לקרוא אותו פעם ראשונה ברצף, ללא הערות השוליים. וכמובן לקרוא לפני כן את פרק יז (וטז) בתהלים שהם הבסיס המקראי. בקריאה שנייה, אפשר להתעכב על הערות השוליים.

⁴ "מלך לא דן ולא דנין אותו - אמר רב יוסף: לא שנו אלא מלכי ישראל, אבל מלכי בית דוד - דן ודנין אותו" (סנהדרין יט ע"א). ראה דברינו [מלך לא דן ולא דנין אותו](#) בפרשת שופטים. ובכל זאת, למרות שמלכי בית דוד דנים אותם, "הם מתייראים ממני ליקח שוחד ולדונני", אומר דוד, כי אין זה פשוט לשפוט מלך. "הם" כמובן הדיינים שמתיראים לשפוט את דוד (לפי דבריו). ממה נפשך, אם יחייבו אותו (וזה לא מה שדוד ייחל לו) הם מסתכנים. עימות בין הרשות המבצעת לשופטת אף פעם לא רצוי. ואם יזכו אותו (מה שדוד ייחל לו), תמיד יאמרו שקיבלו שוחד (או התייראו) ואז שוב הזיכוי אינו נחשב. בהמשך מדרש זה עצמו (תהלים יז) הפתרון פשוט יותר: "שנו רבותינו: המלך לא דן ולא דנין אותו. אמר ר' יוחנן: אמר דוד לפני הקב"ה: ריבונו של עולם אתה מלך ואני מלך, ראוי למלך לדון את המלך, הדא הוא דכתיב [מלפניך משפטי יצא](#)". וזה מה שדוד באמת ביקש מהקב"ה.

⁵ ראה גם הפסוק במשלי כא יד: "מִתֵּן בְּסִתְרֵךָ יִכְפֶּה אֶף וְשֹׁחַד בְּחֶק חֶמֶה עֲזָה". ראה רש"י על הפסוק שם: "מתן בסתר - צדקה: ושוחד בחק - אף זו צדקה. יכפה אף, חמה עזה". וכבר הצבענו במספר מקומות על כך שהתשובה היא בבחינת 'שוחד' לקב"ה. ראה דברינו [שני פנים לתשובה ואולי יותר](#) בשבת שובה. תמצות הדברים, בהערה הבאה.

⁶ כשהקב"ה נושא פנים ומוחל לאדם הוא כביכול לוקח שוחד! ראה ברכות כ ע"ב: "אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, כתוב בתורתך: אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד (דברים י ז) והלא אתה נושא פנים לישראל, דכתיב: ישא ה' פניו אליך (במדבר ו כו). אמר להם: וכי לא אשא פנים לישראל? שכתבת להם בתורה: ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך (דברים ח ז) והם מדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה". בדברינו [ברכת המזון](#). וכן בראש השנה יז ע"ב: "שאלה בלוריא הגיורת את רבן גמליאל: כתיב בתורתכם: אשר לא ישא פנים וכתוב: ישא ה' פניו אליך! נטפל לה רבי יוסי הכהן, אמר לה: אמשול לך משל, למה הדבר דומה - לאדם שנושה בחבירו מנה, וקבע לו זמן בפני המלך, ונשבע לו בחיי המלך. הגיע זמן ולא פרעו, בא לפייס את המלך. ואמר לו: עלבוני מחול לך, לך ופייס את חברך. הכא נמי, כאן - בעבירות שבין אדם למקום, כאן - בעבירות שבין אדם לחבירו". אבל אין ספק שהמדרש שלפנינו הוא החרף מכולם! יש משהו "לא בסדר" (לא פייר) בעצם הדבר שקודם אדם חוטא ואח"כ מתפלל, נותן צדקה ואפילו עושה תשובה והחטא כאילו לא היה! ראה גמרא יומא פו ע"ב שתשובה היא כמו אדם שמחזיר את גרושתו לאחר שנשאה לאיש אחר, שזה איסור בתורה. ואולי זו גם הסיבה לבכיו של רבי במעשה של אלעזר בן דורדיא במסכת עבודה זרה יז ע"א: "בכה רבי ואמר: יש קונה עולמו בכמה שנים, ויש קונה עולמו בשעה אחת. ואמר רבי: לא דיין לבעלי תשובה שמקבלין אותן, אלא שקורין אותן רבי". ראה הסיפור במלואו שם. ראה גם בבא קמא נ ע"א: "אמר ר' חנינא: כל האומר הקב"ה ותרן הוא - יותרו חייו, שנאמר: הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט".

⁷ שמעתי לראשונה מפרופ' ישראל יובל את הרעיון שביהדות, ימי הדין שבמעגל השנה: ראש השנה ויום הכיפורים, הם תחליף או הקלה של יום הדין באחרית הימים (אח"כ מצאתי שכבר הגה רעיון זה פרנץ רוזנצוויג). אפשר שרעיון זה טמון כבר במדרשים, בפרט בקטע המדרש הנ"ל המזכיר את יום הדין בעולם הזה ובעולם הבא. ואפשר שזה פשוט כל עוד אדם חי בעולם הזה.

מהו "נעימות בימינך נצח"? אמר ר' אבין: זה הדס ולולב וערבה שהן נעימות, והן ניטלין בימין.⁸ ואמרי רבנן: לולב בימין ואתרוג בשמאל, מה טעם? "נעימות בימינך נצח" - במי שהוא נוטל לולב בימין ונוצח ובאין.⁹ בנוהג שבעולם הנדייסין רצין באיפרכוס¹⁰, מי נוטל ובא? מי שהוא נוצח. כך בראש השנה באין כל באי עולם ועוברין לפניו כבני מרון, ואף ישראל עוברין לפניו עם כל באי עולם. ושרי אומות העולם אומרים אנו נצחנו וזכינו בדין, ואין אדם יודע מי נצח, אם ישראל נוצחים, או אומות העולם. עבר ראש השנה וכל ישראל באים ביום הכיפורים ומתענים בו, ולובשים בגדים לבנים ונאים. עבר יום הכיפורים ואין אדם יודע מי נוצח אם ישראל אם אומות העולם.¹¹ כיון שהגיע יום טוב הראשון של חג, וכל ישראל גדולים וקטנים נוטלין לולביהם בימינם, ואתרוגיהם בשמאלם, מיד הכל יודעין שישראל נוצחין בדין.¹²

וכיון שהגיע יום הושענא רבה, נוטלין ערבי נחל ומקיפין שבע הקפות וחזן הכנסת עומד כמלאך אלהים וספר תורה בזרועו והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח. שכך שנו רבותינו: "בכל יום היו מקיפין את המזבח, ואומרים אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא, וביום השביעי היו מקיפין שבע פעמים".¹³ וכן מפורש על ידי דוד מלך ישראל, שנאמר: "ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה'" (תהלים כו ו). ומיד מלאכי השרת שמחים ואומרים: נצחו ישראל נצחו ישראל, "וגם נצח ישראל לא ישקר" ולא ינחם (שמואל א טו כט). הוא שאמר דוד: אם תתקיימו מצות לולב שנקרא נעים ותטלוהו ביד ימין לסלסל בו להקב"ה, הרי הוא מודיע לכם אורחות חיים. וכן הוא אומר: "תודיעני אורח חיים" - בראש השנה וביום הכפורים. "בשובע שמחות" - בסוכות. "את פניך" - במצות ראייה, שנאמר: "יראה כל זכורך את פני ה'" (דברים טז טז). "נעימות בימינך" - באגודת לולב שנקראה נעימות ונוטלין ביד ימין. "נצח" - הריני מבשרך שנצחת לאומות העולם בדין, שנאמר: "וגם נצח ישראל לא ישקר".

דבר אחר: "שובע שמחות את פניך" - אל תקרי שובע אלא שבע, כנגד שבעה, שנאמר: "ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים" (ויקרא כג מ). ואלו הן: סוכה ולולב וערבה הדס ואתרוג וניסוך המים ושמחת בית השואבה.¹⁴

⁸ והם גם שבע במספר: לולב 1, אתרוג 1, הדס 3 ענפים, ערבה 2, סה"כ 7. בהמשך המדרש חוזר המספר שבע מספר פעמים.
⁹ "באין" ובמקבילה בויקרא רבה ל ב: "ביין". Bayin או Bayon היא מילה ביוונית שפירושה ענף הדקל שמניפים המנצחים בקרב. וגם מזכירה בצליל את המילה ימין או בימין.

¹⁰ מתחרים בזירה - במרוצי סוסים. בובר מגיה כאן היפודרם במקום אפרכוס.
¹¹ גם יום הכיפורים אינו מוכיח מי ניצח! מה שמוכיח על התשובה והמחילה, הוא מה שהאדם עושה יום אחרי יום הכיפורים. ראה במקבילה ויקרא רבה ל ז: "... משל למדינה שחייבת ליפס למלך והלך המלך לגבותה. בתוך עשרה מילין יצאו גדולי המדינה וקלסוהו - התיר להם שלש מדמוסא שלהם. בתוך חמשה מילין יצאו בינוני המדינה וקלסוהו - התיר להם עוד שלש. כיון שנכנס למדינה, יצאו כל בני המדינה אנשים ונשים וטף וקלסוהו והתיר להם הכל. אמר להון המלך: מה שהלך הלך, מכאן נחל החשבון. כך בערב ראש השנה גדולי הדור מתענין והקב"ה מתיר להם שלש מעונותיהן. ומראש השנה ועד יום הכפורים היחידים מתענין והקב"ה מתיר להם שלש מעונותיהן. וביום הכפורים כולן מתענין אנשים ונשים וטף והקב"ה אומר להם לישראל: מה שהלך - הלך, מכאן ואילך נחל החשבון. ומיום הכפורים עד החג כל ישראל עסוקין במצות זה עוסק בסוכתו וזה בלולבו וביום טוב הראשון של חג כל ישראל עומדין לפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן לשמו של הקב"ה ואומר להם: מה שהלך - הלך, מכאן נחל החשבון. לפיכך משה מזהיר לישראל: ולקחתם לכם ביום הראשון". סוכות נקרא "ראשון". ראה דברינו מכיפור לכפות ומכסה לסוכות וכן ימים של חסד.

¹² ובמקבילה בויקרא רבה ל ב: "אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע, תודיעני אורח חיים". אמר להם הקב"ה: הרי לכם עשרת ימים של תשובה שבין ראש השנה ליום הכיפורים. "שובע שמחות את פניך" ... אלו שבע מצוות שבחג: ד' מינין שבלולב, וסוכה, חגיגה ושמחה. מהו "נעימות בימינך נצח"? אמר ר' אבין: זה לולב. כמי שהוא נוצח ונוטל ביין. משל לשנים שנכנסו אצל הדיין ואין אנו יודעים מי הוא נצוח (מי המנצח), אלא מי שנוטל ביין בידו, אנו יודעים שהוא הנצוח. כך ישראל ואומות העולם באין ומקטרגים לפני הקב"ה בראש השנה ואין אנו יודעים מי נצח. אלא במה שישאל יוצאים מלפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן בידם אנו יודעים שישאל הם הנצוחים. לפיכך משה מזהיר לישראל ואומר להם "ולקחתם לכם ביום הראשון". וכן הוא, בפסיקתא דרב כהנא פיסקא כח "ולקחתם לכם". לענין העימות עם אומות העולם - למה לא מספיק שנצחו בכך שייצאו זכאים בדין? מה ענין אומות העולם כאן?, אפשר כמובן לתת לזה פירוש היסטוריאומי הקשור לרדיפות וגזרות דת שפגעו ופגמו דווקא בחגים, אבל אפשר גם לתת פירוש דתימוסרי. במקומות רבים מסמלים אומות העולם את הצד המקטרג על ישראל, בנביאים ובמדרשים: אינכם עומדים אפילו בסטנדרט של הגויים, או: מה אתם טובים מן הגויים? ראה קבוצת המדרשים של "מה נשתנו אלו מאלו" אשר שוזרת את כל ההיסטוריה של עם ישראל, החל מיציאת מצרים (פסיקתא רבתי טו החודש), דרך מתן תורה (שיר השירים רבה ב כשושנה בין החוחים), המשך בימים נוראים ויקרא רבה כא ד: "לפי ששרי אומות העולם באין ומקטרגין על ישראל לפני הקב"ה ואומרים לפניו: רבש"ע, אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז, אלו מגלי עריות ואלו מגלי עריות, אלו שופכי דמים ואלו שופכי דמים! מפני מה אלו יורדין לגיהנם ואלו אינן יורדין לגיהנם?", וכלה במדרשים העוסקים בעתיד לבוא (מדרש תהלים טו ועוד) ורבים אחרים. ראה עוד, בפרט לגבי חג הסוכות, הקשר עם אומות העולם, במסכת עבודה זרה דף ג ע"א, וזה נושא מיוחד שצריכים פעם לדון בו בנפרד ובהרחבה ואכמ"ל.

¹³ סוכה פרק ד משנה ה'. ובגמרא, מה ע"א. ובירושלמי פרק ד דף נד: "מקיפין את המזבח שבע פעמים, אמר רבי אחא זכר ליריחו".
¹⁴ ובמקבילה (במקור?) בויקרא רבה ובפסיקתא (הערה 12) הנוסח הוא: "שובע שמחות את פניך ... אלו שבע מצוות שבחג: ד' מינין שבלולב, וסוכה, חגיגה ושמחה". מוזר שהמדרש שלפנינו הוציא את חגיגה (קרבת חגיגה) ושמחה שהן מצוות דאורייתא והכניס את ניסוך המים (הלכה למשה מסיני, רמז מן התורה) ושמחת בית השואבה (מצוה מדרבנן). אולי משום ששתי מצוות אלה מיוחדות לחג הסוכות, בעוד שחגיגה ושמחה שייכות בכל שלשת הרגלים. ואולי לפי הכלל: "חומר בדברי סופרים מבדברי תורה" (סנהדרין פרק יא משנה ג), או הכלל: "הללו דברי תורה, ואין דברי תורה צריכין חיזוק, הללו דברי סופרים - ודברי סופרים צריכין חיזוק" (ראש השנה יט ע"א ורבים). והמאיר עיינו יבורך.

ואם עושין כן, השם מנעים להן ומנצחן בימינו בדין. דבר אחר, "תודיעני אורח חיים" - זו תורה, שנאמר: "עץ חיים היא למחזיקים בה" (משלי ג יח). "שובע שמחות" - מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים.¹⁵ ולא עוד שאתה מסביר לי פנים, שנאמר: "את פניך נעימות בימינך" - בעולם הזה. "נצח" - בעולם הבא.

חג שמח
ונעימות בימינו נצח
מחלקי המים

¹⁵ ובמקבילה בויקרא רבה ל ב: "שובע שמחות שבענו בחמשה שמחות מקרא משנה תלמוד תוספתא ואגדות". ובילקוט שמעוני תהילים רמז תרע: "שובע שמחות את פניך", אל תקרי שובע שמחות אלא שבע ... תורה, נביאים, וכתובים, משנה, תוספתא, גמרא, אגדה". בכל מקרה, אגדה ומדרש (שוחר טוב) נאים הם חלק משמחת החג!